

PROCEDURI JUDICIARE ȘI ACTUL SCRIS. ASCULTĂRILE DE PERSOANE DIN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ ȘI PREMODERNĂ

Susana Andea*

Abstract. *The judicial praxis of hearing the witnesses' statements, used from antiquity to the present day, has known various variants, some valid even today. It coexisted with the evidence given by sworn testimony that had gradually lost its probative value. Without known differentiated forms for civil and criminal cases in the Voivodship of Transylvania, the appeal to this practice was frequently encountered, the period of Princely Transylvania registering novelties in judicial practice. The present study analyzes different procedural aspects, addressing several issues, such as: who conducted the hearings, in what cases, the place, duration, and number of persons questioned, in which order, value of testimony, etc. The oral examination of witnesses materialized in a document with a well-defined form, initially written entirely in Latin, then, from the second half of the sixteenth century, being gradually substituted by some composite forms. The general beginning and closing phrases of such documents, written in Latin, were followed by the clarification of the questions and the answers of the witnesses, all written in the official language of the principality, either Hungarian or for the administrative space of the Saxon territories, German. The statements, in the case of Romanians, were translated into the vernacular of the respective administrative structure. During the princely government, the practice of the witnesses' validation of their written testimonies by means of signature or seals also sporadically appears.*

Keywords: Transylvania, hearings, witness statement, written document, judicial praxis.

Practica audierii persoanelor pentru dovedirea unui fapt, a unui drept, are antecedente vechi asupra cărora nu ne propunem să insistăm¹. O bună perioadă de timp, susținerea unei acuzații, a unui drept s-a făcut prin intermediul depunerii de jurăminte de către jurători, fiind dovedită calitatea persoanei pentru care s-a jurat, și nu fapta sau dreptul aflat în discuție. Alături de această procedură s-a folosit și proba mărturiei orale a persoanelor cu privire la subiectul aflat în discuție. Ulterior, accentul a fost trecut treptat pe ascultarea persoanelor martore la acel fapt. Totuși, se constată că, pe parcursul secolului al XIII-lea, ascultările de martori nu au fost socotite probe decisive pentru luarea unei decizii, pentru susținerea lor apelându-se la proba cu jurători sau cojurători. La sfârșitul secolului al XIII-lea, odată cu răspândirea scrierii și valorizării actului scris, își face simțită prezența o nouă practică, cea a prezentării de dovezi scrise, alături de proba cu martori și dovedirea prin jurăminte. Mărturia umană (*humanum testimonium*) este dublată treptat de cea a actului scris, fără ca acestuia să i se acorde atenție deplină. Pasul următor l-a constituit înclinarea balanței în favoarea actului scris, a substituirii tot

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca; e-mail: eandreas@yahoo.co.uk

¹ Vladimir Hanga, *Principiile dreptului privat roman*, Cluj-Napoca, 1989, p. 24–30, 46–47.

mai frecvente cu documente a declarațiilor umane ce sunt acum consemnate în scris². Se ajunge ca prin ascultări de martori să fie dovedită existența unor acte sau a unor drepturi consemnate în acte pierdute s-au înstrăinate³.

Martorul, omul de mărturie (*intervenient, testis*) este consemnat în acte în diferite circumstanțe: de la martor în procese, la alegeri canonice, la împărțiri de moșii, la cercetări, la chemări în judecată, la danii, la hotărniciri, la împărțiri de moșii, la întocmirea de testamente, la punere în stăpânire, la răscumpărări de moșii, la zalogiri de moșii, la strângerea gloabelor, la vânzări de moșii, la dovedirea unor fapte violente, omor etc. Cu alte cuvinte, este o persoană care a asistat la o întâmplare, a auzit despre ea, relatează în fața unei instanțe sau a unui for de judecată despre cele văzute sau știute, participă la diferite acțiuni cu caracter juridic pentru a le conferi valoare legală. **Denumirea** actului ce consemnează cele declarate diferă în funcție de subiectul audierii martorilor. Parte a procedurilor judiciare, ascultările de martori au fost utilizate pentru rezolvarea unor probleme aparținătoare dreptului civil, privat (dreptul de moștenire, stabilirea hotarelor etc). Actele sunt denumite scrisori de mărturie (*littere fassionales, littere relatorie, relatorio-testimoniales, littere testimoniales*), în timp ce cele referitoare la probleme de drept penal (furt, omor, jaf, falsificări etc.) sunt denumite frecvent scrisori de cercetare (*littere inquisitionales, littere inquisitorie*), dar, uneori, această diferențiere este dificil de operat. Întocmit inițial ca act de sine stătător, se ajunge mai târziu ca înscrisul cu ascultările de martori să fie trecut în protocoalele orășenești de judecată, pe măsura constituirii acestui tip de acte⁴.

Procedura judiciară

Potrivit prevederilor incluse în Tripartit⁵, pentru ca o ascultare comună de martori să fie dusă la bun sfârșit, în chip legiuit, trebuiau să fie îndeplinite cinci condiții: 1). libertatea de a mărturisi cele adevărate fără vreo constrângere; 2). persoana să aibă vârsta legiuită; 3). să declare limpede dacă a văzut sau auzit el însuși sau știe doar din spusele altora; 4). să se țină cont de starea socială a persoanei, dacă este nobil sau țaran, pentru că mărturia unui țaran împotriva unui nobil are valoare doar dacă ar exista vreo

² Hajnik Imre, *A perdöntő eskü és az előzetes tanubizonyítás a középkori magyar perjogban*, „Értékezesek a társadalmi tudományok köréből”, VI, Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akademia, 1881; Idem, *Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban*, „Értékezesek a társadalmi tudományok köréből”, VIII, Budapest, kiadja a Magyar Tudományos Akademia, 1887; Idem, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és a vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, 1889, p. 217, 227, 248–251; Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*, Budapest, 1930, p. 223; *Istoria dreptului românesc*, coord. Vladimir Hanga, București, 1980, p. 405–429.

³ *Werbőczy István Hármaskönyve*, edit. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Budapest, 1894 [infra: Werbőczy], II. Rész, 34. czim, p. 217–218.

⁴ Kovács András, *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*, Cluj-Napoca, 1998; Wolf Rudolf, *Torda város tanácsi jegyzőkönyve, 1603–1678*, Cluj-Napoca, 1993; Julia Dérzsi, *Aspecte și forme ale micii criminalității în orașul și scaunul Sibiu la începutul secolului al XVII-lea. Modalitățile unei cercetări empirice*, în vol. *Orașe vechi, orașe noi în spațiul românesc. Societate, economie și civilizație urbană în prag de modernizare (sec. XVI–XVII)*, editor Laurențiu Rădvan, Iași, 2014, p. 31–53.

⁵ Werbőczy, II. Rész, 28. czim, p. 211–212.

dispoziție clară a judecătorului în sensul de a fi ascultați nobili și nenobili deopotrivă, lucru care s-a întâmplat foarte rar. S-a argumentat această diferențiere prin faptul că oamenii de rând pot fi ușor cumpărați cu daruri sau siliți cu amenințări. De altfel, se considera nepotrivit ca un nobil să-și piardă capul pe baza mărturiei supușilor. 5). Ultima condiție se referea la depunerea obligatorie a jurământului de către persoana în cauză.

S-a apelat la ascultările de martori atât în cauze de drept civil (*ius civilis*), cât și în cele de drept penal (*ius criminalis*), judecate la forurile laice de judecată (oraș, comitat, vicevoievod, voievod, palatin, rege, principe) sau de către cele bisericesti (vicarul episcopal, episcop) etc., în epocă neputându-se sesiza diferențe în privința procedurilor judiciare între procesele civile și cele penale⁶. Treptat, apreciem că din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se poate constata o extindere a forurilor în care se puteau derula astfel de proceduri judiciare. Astfel, ascultările de martori, în chestiuni minore ce privesc pe supușii domeniali, se puteau face la forul dominal⁷ al stăpânului de pământ, dar și în fața judeului sătesc⁸, în probleme ce vizau comunitatea.

Din multitudinea de decizii referitoare la procedurile judiciare le menționăm pe cele din anii 1231⁹, 1291¹⁰, 1298¹¹ și *decretum maius* din anul 1435¹², care a adus precizări importante referitoare la mai multe aspecte legate de judecări, desfășurare etc.

Reglementările oficiale din epoca princiară¹³ au tins spre o uniformizare a practicilor în privința ascultărilor de martori. În acest sens, menționăm câteva. Astfel, în anul 1618¹⁴ se solicită celor de la Oradea să respecte hotărârile luate de principe în privința ascultărilor de martori, respectiv, să se prezinte în fața capitlului, a comitelui, a domnilor din cancelarie, a judeului orașului și a cetățenilor jurați, dacă au primit poruncă în acest sens, și să depună mărturie.

Pe teritoriile aflate în afara structurilor comitatense¹⁵, aspecte ale procedurilor judiciare au fost reglementate și cuprinse în statutele proprii, cum au fost de exemplu cele

⁶ Având în vedere aceste aspecte, nu facem diferența între audierea de persoane și audierea de martori, așa cum firese se face din secolul al XVIII-lea. Vezi Cătălin Bichescu, *Proceduri judiciare și administrative în Transilvania (sec. XVIII)*, Cluj-Napoca, 2017, p. 161–201.

⁷ Kiss András, *Forul dominal în Transilvania*, „Revista Arhivelor”, XII (1970), 2, p. 57–70.

⁸ David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în sec. XVII-XVIII*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” [infra: AIAC], IV, 1961, p. 217–235; Idem, *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. II, București, 1976; Vasile Lechințan, *Cnezi și juzi din Câmpia Transilvaniei la scaunele comitatense în prima jumătate a sec. al XVII-lea*, în „AIAC”, 1985–1986, p.137–160; 1987–1988, p.189–215; Livia Magina, *Instituția judeului sătesc în Principatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2014, 310 p.

⁹ Kovachich, *Sylloge decretorum comitialium inclyti regni Hungariae*, tom. I, Pesta, 1818, p. 7 (art.21); Szentpétery Imre, *op. cit.*, p.137–138.

¹⁰ Kovachich, *op. cit.*, tom I, p.16–17.

¹¹ Kovachich, *op. cit.*, tom I, p. 45.

¹² *Decreta Regni Hungariae 1301–1457* [infra: *Decreta Regni ...*], ed. Fr. Döry, G. Bónis, V. Bácskai, Budapest, 1976, p. 258–276.

¹³ *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvénycikkek*, edit. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Budapest, 1900; *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei 1653*, traducere, studiu introductiv, note de Al. Herlea, V. Șotropa, I. Nasta, I. Floca, ed. îngrijită de L. Marcu, Cluj Napoca, 1997.

¹⁴ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, vol. VII (1614–1621), edit. Szilágyi Sándor, Budapest, 1881, p. 491 (art. VIII).

¹⁵ Rűsz-Fogarasi Enikő, *Privilegiile și îndatoririle orașelor din cele șapte comitate transilvane*, Cluj-Napoca, 2003.

ale Sibiului, Clujului¹⁶, Țara Făgărașului (1508)¹⁷ etc. Hotărâri succesive luate pe parcursul secolelor XVI-XVII de diferite structuri orășenești¹⁸ cu scopul uniformizării procedurilor în interiorul acestor comunități au fost ulterior completate de altele, venite din partea stărilor întrunite în adunarea generală a țării. Ele vizau cuprinderea în lege a relațiilor dintre structuri administrative diferite, dar și aspecte interne. Reglementările aduse în adunarea stărilor au precizat procedurile atât pe teritoriul scaunelor secuiești, cât și pe cel al teritoriului controlat de Universitatea sașilor¹⁹. Astfel, dacă până la această dată au avut dreptul de a face ascultările de martori în fața propriilor reprezentanți, acum se ajunge la un compromis. Pe lângă vechiul obicei (*régi usus*), atunci când există o poruncă de ascultare de martori de la principe, pe lângă un reprezentant al orașului în timpul mărturiei (*tempore attestationis*), pe lângă canceliști sau alți regaliști, să fie acolo și omul scaunului săsesc. De asemenea, s-a reglementat felul în care se va desfășura ascultarea la fața locului (*ad faciem loci*) în cazul rectificărilor de hotare pe teritoriul aflat în afara lui *fundus regius*.

Analiza comparativă a formulelor folosite în documentele medievale în tentativa de a afla dacă există vreo deosebire în actele referitoare la cauzele civile și cele criminale permite sesizarea unor mici diferențe. În situația pricinilor încadrate la drept penal intrau cele cuprinse în scrisorile de cercetare (*littere inquisitorie*)²⁰. Decizia pentru ascultare de martori a fost dată de către judecătorul pricinii. Porunca pentru acest demers a fost emisă, de regulă, de vicevoievodul Transilvaniei, uneori de către voievod, apoi de către judele curții regale, palatin și, mai rar, de rege²¹ pentru comitatele din vestul și nordul voievodatului transilvănean. Concret, cercetarea și ascultarea erau efectuate de către omul voievodului, vicevoievodului, palatinului, regelui etc., anume desemnat în act în acest sens, alături de care se afla persoana nominalizată de locul de adevărire căruia i s-a adresat porunca. Formulările obișnuite precizau ca aceștia să afle adevărul în integralitate de la toți (*ab omnibus, quibus decet et licet, sciat et inquirat ... omnimodam veritatem*)²². Pe baza celor constatate la fața locului, în urma cercetărilor pe față sau pe ascuns, a ascultării martorilor nobili sau a oamenilor de orice condiție și stare, a laicilor sau clericilor, era întocmit actul. În esență, indiferent că vorbim de astfel de acte elaborate de conventul din Cluj-Mănăștur, de capitlul din Alba Iulia, de capitlul din Arad sau de cel

¹⁶ *Corpus Statutorum Municipalium, Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai*, vol. I-V, ed. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Budapest, 1885–1904.

¹⁷ Este cea mai veche codificare a dreptului cutumiar românesc în scris. Ștefan Meteș, *Din istoria dreptului românesc din Transilvania*, „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom XVII, nr. 4, 1935; Lukács Antal, *Țara Făgărașului în Evul Mediu*, București, 1999.

¹⁸ Pako Laszlo, *The Inquisitors [Public Prosecutors] in the Judicial Practice of Cluj at the End of the 16th Century*, „Transylvanian Review”, XXI, 2012, Suppl. 2 p.181–198; Irina Băldescu, *Transilvania medievală și norme juridice ale cetățitorilor Sibiu, Bistrița, Brașov, Cluj*, București, 2012; Julia Dézsi, *op. cit.*, p. 31–53.

¹⁹ Trócsányi Zsolt, *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, 2005, p. 258–264.

²⁰ *Documenta Romaniae Historica, Series C, Transilvania* [infra: DRH,C], XIII (1366–1370), editori: Ioan Dani, Konrad Gündisch, Viorica Pervain, Aurel Răduțiu, Adrian Rusu, Susana Andea, București, 1994, nr. 396, 543, 566; Idem, XV, C (1376–1380), editori: Susana Andea, Lidia Gross, Viorica Pervain, Adinel Dincă, București, 2006, nr. 50,77.

²¹ Magyar Országos Levéltár [infra: MOL], Diplomataria [infra: DL] 52830, DL 78114.

²² DRH, C, XIII, nr. 258 (1367).

din Oradea, ele surprind efortul de a afla adevărul în formulări mai ample sau mai restrânse. Se poate constata existența unui anumit stilionar, cu mici variații de la un emitent la altul. Astfel de exemplu, conventul din Cluj-Mănăstur, la 1367²³, raporta lui Petru, vicevoievodul Transilvaniei, că „nobis consona voce retulerunt quod ipsi, a nobilibus et ignobilibus, laycis et clericis, cuiusvis status et condicionis hominibus, palam et occulte diligenti inquisitione prehabita, ... talem scire et investigare potuissent veritatem, quod ...”. Același loc de adevărire, tot într-o cauză de silnicie, raporta vicevoievodului Ioan, la 1369²⁴, că „nobis consona voce retulerunt quod ipsi, a sacerdotibus, clericis, nobilibus et ignobilibus a quibus decuisset et licuisset diligenti inquisitione prehabita talem ... comperissent veritatem, quod ...”. Capitlul din Alba Iulia, la 1366²⁵, raporta lui Petru, vicevoievodul Transilvaniei, într-o problemă de hoție și incendiere, că cei doi trimiși reveniți „concorditer retulerunt quod ipsi ..., a nobilibus, ignobilibus, sacerdotibus, clericis et aliis hominibus communibus et specialiter vicinis et commetaneis eiusdem ville ... diligenti inquisitione prehabita ... talem ... comperissent veritatem ...”. Capitlul din Arad, la 1370,²⁶ raporta lui Ludovic, regele Ungariei, rezultatul cercetării într-o cauză de silnicie „quod ipsi a nobilibus et ignobilibus ac aliis cuiusvis status et condicionis hominibus a quibus decens fore videbatur, diligenti et conscienciosa inquisitione prehabita, talem ... scivissent veritatem ...”. Capitlul din Oradea, în anul 1367²⁷, raporta regelui Ungariei, Ludovic I, ca urmare a poruncii acestuia de a cerceta actele de silnicie săvârșite de nobilii de Bator, că „quod ipsi, a nobilibus et ignobilibus, et ab aliis cuiusvis status et condicionis hominibus a quibus decens fore videbatur, diligenti inquisitione prehabita talem ... indagassent veritatem, quod ...”

Trimiterea persoanelor pentru audiere se făcea în temeiul unei porunci regale (*mandatum regium*) sau al uneia judecătorești (*commissio iudiciaria*)²⁸. Mai târziu, cândva pe la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, apare în acte termenul de *mandatum compulsorium*²⁹, ca poruncă de ascultare de martori sau poruncă scrisă pentru ascultare de martori (*littere compulsorie*), combinată uneori cu forma *littere compulsorie et attestatorie*³⁰.

Oricine putea să fie martor dacă era chemat, cu condiția de a avea vârsta legiută pentru aceasta. Dacă refuza să se supună unei porunci de ascultare, risca o pedeapsă pecuniară de 3 mărci (1435) sau 16 mărci, conform Tripartitului lui Werbőczy, alte precizări fiind aduse în anul 1504³¹. Pentru aceeași cauză de cercetare comună din ambele părți (*inquisitio communis*) nu se accepta repetarea unei ascultări de martori.

²³ *Ibidem*, nr. 262.

²⁴ *Ibidem*, nr. 425.

²⁵ *Ibidem*, nr. 171.

²⁶ *Ibidem*, nr. 488.

²⁷ MOL, DL 52135.

²⁸ *Decreta Regni ...*, p. 395.

²⁹ *Diplome maramureșene din secolele XVI-XVII, provenite din colecția lui Ioan Mihályi de Apșa* [infra: *Diplome maramureșene ...*], coord. Ioan Aurel Pop, vol. întocmit de M. Dăncuș, A.C. Dincă, A. Mârza, I.A. Pop, București, 2010, p. 110.

³⁰ *Diplome maramureșene ...*, p. 232–241.

³¹ *Decreta Regni ...*, p. 266–267 (art.VIII); Hajnik, *A magyar birosági*. p. 296,307; Werbőczy, II. Rész. art. 2, p. 212.

Anularea unei astfel de proceduri era extrem de rară. Am găsit doar un exemplu din anul 1479³², noiembrie 25, când ascultarea de martori făcută de conventul din Cluj-Mănăştur, din porunca voievodului, pentru stabilirea hotarului, a fost anulată tot de către voievod. Motivul anulării a fost acela că cei doi castelani ai cetăţii Unguraş, parte în proces, fiind plecaţi la război împotriva turcilor, nu au putut să asiste la ascultarea de martori şi să-şi apere interesele. Tot mai rar se putea întâmpla şi amânarea unor ascultări de martori. De exemplu, în anul 1370, vicarul episcopului Transilvaniei amână ascultarea declaraţiilor şi a mărturiilor martorilor (*asserciones attestacionum testium ... duximus prorogandus*)³³, spre a da răgaz de împăcare părţilor.

De regulă era chemată ca să dea mărturie (*testimonium*) persoana asupra căreia nu exista vreo suspiciune. Era om vrednic de crezare (*fidedignum testimonium*) sau om potrivit ca om de mărturie (*homo idoneus pro testimonio*)³⁴ sau om vrednic de crezare ca om de mărturie (*homo pro testimonio fidedignus*)³⁵, oameni cinstiţi (*probi viri*)³⁶, după formulările uzuale caracteristice actelor din sec. XIII–XV. O cauză susţinută cu martori neîndoielnici (*cum testibus evidentioribus*) asigură scoaterea de sub acuzaţie³⁷. De regulă, aduc martori (*testes*) pentru susţinerea poziţiei exprimate atât acuzatorul, cât şi cel acuzat, dar, în probleme de natură administrativă, aduce martori doar partea care susţine dobândirea sau păstrarea unui drept avut. Pe măsura valorizării scrierii, actul scris dobândeşte supremaţia şi substiuie valoric mărturia umană³⁸.

Renumitul Registru de la Oradea (1208–1235)³⁹, socotit cel mai vechi vestigiu scris al practicilor judiciare din zonă, a înregistrat numeroase situaţii în care martorii adevăresc ceva prin jurăminte susţinute apoi de proba fierului înroşit în foc. Jurământul s-a făcut pe cele sfinte, respectiv, pe mormântul sfântului rege Ladislau, aflat în vecinătate. La prestarea lui au asistat invariabil persoane din spaţiul bisericesc. Cauzele diverse s-au referit la statutul social, la patrimoniul feminin, la statutul unor pământuri etc., fiind folosiţi 1, 2, 5, chiar 10 martori. Registrul nu înregistrează punctele interogatoriului la care au fost supuşi martorii.

Pentru spaţiul transilvan primul şi cel mai complet act referitor la audierea martorilor datează din 8 ianuarie – 3 iulie 1309⁴⁰ şi se referă la cauza dintre capitlul din

³² MOL, DL 62912.

³³ DRH, C, XIII, nr. 461.

³⁴ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* [infra: *Ub.*], VI, 1458–1473, ed. Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch, Bucureşti, 1981, nr. 3390.

³⁵ *Ub.*, VI, nr. 3254.

³⁶ Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale [infra: SJAN], Cluj, Arh. fam. Macskasi, nr. 66 (*arhiva medievală.ro*).

³⁷ DRH, C, XI (1356–1360), ed. Ioan Dani, Aurel Răduţiu, Viorica Pervain, Konrad Gündisch, Sabin Belu, Bucureşti, 1981, nr. 353.

³⁸ A se vedea şi Roger Grand, *Justice criminelle, procédures et peines dans les villes aux XIIIe et XIVe siècles*, „Bibliothèque de l'École des chartres”, Année 1941, tom 102, p. 51–108 (<https://doi.org/10.3406/bec.1941.449237>).

³⁹ *Documente privind istoria României, veacul XI, XII şi XIII, C. Transilvania*, vol. I (1075–1250), Bucureşti, 1951 [infra: DIR,C] nr. 67.

⁴⁰ DIR, C, veacul XIV, vol. I (1301–1320), Bucureşti, 1953, nr. 103.

Alba Iulia și decanatele săsești, pricină supusă judecății unui legat papal la Buda și în care a fost implicat și voievodul Transilvaniei. Este întocmită o listă a martorilor care vor fi audiați, listă arătată împuterniciților ambelor părți pentru a se face eventuale întâmpinări. Pentru prima dată avem întrebările (11) concepute anterior audierii martorilor, de comun acord de către procuratorii ambelor părți. Audierea are loc în aceeași zi, în același loc, în prezența ambelor părți. Datele referitoare la persoanele care depun mărturie sunt relativ puține: numele, funcția deținută. Cei zece martori (episcopi, prepoziți, abați, parohi, etc.), toți din spațiul ecleziastic, se supun jurământului pe sfânta evanghelie, alți martori jură pe cruce. Jură să spună adevărul, lăsând la o parte orice ură, părtinire, rugăminți, mituire, teamă etc. Sunt precizări care sugerează existența unei anumite practici. În situația episcopului de Oradea, cu acordul ambelor părți, acesta a fost scutit de depunerea jurământului, având în vedere poziția lui. Iar în cazul declarației priorului de la Cârța, care nu a depus jurământul, aceasta a fost socotită fără valoare, și deci neluată în considerare. Fiecare martor răspunde la toate întrebările formulate, dar răspunsul în cazul unora este scurt, *nimic, nu știu*, iar la altele este mai amplu. Dacă facem o analiză asupra corelației dintre întrebarea pusă și răspunsul dat de către cei interogați, constatăm că foarte puține dintre ele au vreo legătură cu întrebarea pusă. Majoritatea răspunsurilor date de către episcopi sunt legate de experiența, tradiția din fiecare episcopie referitoare la diferite aspecte. Mai concrete și la subiect au fost depozițiile parohilor martori care declară că au văzut, au auzit despre scrișoarea voievodului transilvanean care oprea deplasarea parohilor spre înfățișarea la judecata legatului papal. A contat mai degrabă prestația poziției deținute de martor, și mai puțin cunoașterea de fapt a situației conflictuale generatoare a procesului (dijme, incendierea bisericii din Alba Iulia, distrugerii de bunuri etc.). Tot ca o noutate, se poate sesiza ridicarea de întâmpinări de către reprezentanții părții adverse la depozițiile unor persoane. Ca să rezumăm, prin acest act se dovedește faptul că o practică juridică obișnuită și complexă în scaunul papal, ascultarea de martori, a fost adusă în spațiul ecleziastic din Transilvania, fiind cuprinsă într-un act scris. Textul este integral în limba latină, presupunând că și depozițiile au fost date în aceeași limbă.

În ce cauze se fac ascultările

Audierile de persoane au fost făcute deopotrivă în cauzele civile (private, administrative), cât și în cele penale (criminale). Din marea lor diversitate selectăm câteva. La 1500, la Bedeciu⁴¹ (jud. Cluj), erau ascultate mai multe persoane pentru a se delimita dreptul de proprietate al familiei Kemény asupra morii din Bedeciu. La 1559⁴², erau ascultate 149 de persoane în legătură cu bunurile ce țin de familia Kendefi; la 1625⁴³, ascultarea a șapte martori pentru zălogire de bunuri; o altă ascultare, din 1655⁴⁴, se referea la drepturile de moștenire pe linie feminină în aceeași familie. La 1587, în

⁴¹ SJAN Cluj, Fond Kemény, IV/7.

⁴² MOL, P 1595.

⁴³ MOL, P 1595.

⁴⁴ MOL, P 1595.

Oradea⁴⁵, erau audiați zece martori pentru a se stabili dacă Ladislau Nykodin, *vayvoda in Keshaza*, a fost sau nu fiul răposatului Petru Nykodin.

În anul 1682, aprilie 30⁴⁶, Alba Iulia, o ascultare de martori cuprindea declarațiile a 16 preoți români ortodocși despre episcopul grec, Ioasaf. La 1664, iunie 5, Bistrița⁴⁷, printr-o ascultare de martori, se încerca să se stabilească dacă Moldovan Ștefan era sau nu iobag al orașului. La 1666, ianuarie 7, Căianu⁴⁸, o ascultare de martori se referea la împrejurările arestării unui iobag al lui Béli Pál, care obținuse de la un vameș bistrițean dreptul de a merge în Moldova. La 1673, iulie 17⁴⁹, o ascultare de persoane stabilea iobăgia unui țigan al cărui tată fusese voievod al țiganilor. Altă ascultare din 1676, iunie 13, Brașov⁵⁰, stabilea că Ciukur Nikula era iobag din tată-n fiu, fiind readus la Romos, după ce plecase să se facă preot ortodox. În 1677, februarie 8⁵¹, în fața conducerii târgului Rodna, erau ascultați mai mulți martori în legătură cu bătaia suferită de preotul român acasă la el, în pat, din partea fiului judeului și a unor țigani, pe motiv că preotul s-a certat cu crâșmarul ce a refuzat să-i primescă banii vechi. La 1679⁵², audierea martorilor viza bătaia suferită de iobagul Nyag, la poziția 16 preotul ortodox declarând că i-a dat și „cumminicatura”. La 1668, mai 13, Lechința⁵³, erau ascultate nouă persoane pentru a se dovedi faptul că Nemes Tivadar, ce purtase anterior numele de Micle, a fost nobil, la fel ca și tatăl său, Micle Ioan.

Audieri se făceau și pentru stabilirea pagubelor suferite de pe urma incursiunilor turcești⁵⁴. La 1614, la Târgul Secuiesc⁵⁵, din porunca principelui au avut loc mai multe ascultări de martori referitoare la faptele lui Swkosd Miklos, săvârșite la Brașov și în Țara Românească, bănuit de tratative secrete cu Șerban Vodă. Ascultări de martori din prima jumătate a secolului al XVII-lea⁵⁶ au avut ca scop stabilirea hotarelor districtului Bistrița cu Maramureșul sau cu Moldova, fiind audiate în acest scop sute de persoane.

O audiere impresionantă de persoane, din anul 1646, martie 20, Lugoj⁵⁷, desfășurată la cererea lui Acțiu Barcsai, ban de Caransebeș, avea ca scop stabilirea veniturilor cuvenite banului în calitate de judecător. Alte ascultări de martori din 4 noiembrie 1675, Făgăraș, se refereau la rânduiala judecății din Țara Făgărașului⁵⁸. Evident că exemplele incluse aici reprezintă un eșantion infim din multitudinea celor existente în epocă.

⁴⁵ MOL, P 1593.

⁴⁶ SJAN Cluj, Col. Kemény, cutia 30.

⁴⁷ SJAN Cluj, Fond *Primăria orașului Bistrița* [infra: *POB*], Documente, nr. 16763.

⁴⁸ SJAN Cluj, *POB*, Documente, nr.17053.

⁴⁹ SJAN Cluj, Josika de Vlaha, nr. 3.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 13.

⁵¹ SJAN Cluj, *POB*, Documente, nr. 18814.

⁵² SJAN Cluj, Josika de Vlaha, nr. 13.

⁵³ SJAN Cluj, *POB*, Documente, nr. 17345, 17346.

⁵⁴ SJAN Cluj, Josika de Vlaha, nr. 13.

⁵⁵ MOL, P56, 102. csomó.

⁵⁶ SJAN Cluj, *POB*, Documente, nr. 12956, 12958.

⁵⁷ SJAN Cluj, Josika de Vlaha, nr. 3121.

⁵⁸ David Prodan, *Urbariile ...*, vol. II (1651–1680), p. 663.

Cine face ascultările

În epocă⁵⁹ s-a făcut, în timp, diferențierea dintre o ascultare simplă de martori (*inquisitio simplex*), întocmită la cererea acuzatorului adresată comitatului, și ascultarea comună de martori (*communis inquisitio*), când se ascultă martorii ambelor părți, făcută din porunca regelui sau a altui mare judecător al țării, și *inquisitio generalis per modum proclamatae congregationis*, constituită mai târziu. Ea a fost urmată de o poruncă adresată, în principal, unui loc de adevărire. În general, se observă că pe parcursul secolului al XIV-lea a crescut în mod constant numărul de acte cu ascultările de persoane întocmite preponderent de către structurile ecleziastice (capitluri, conventuri) sau de către persoane ecleziastice, atât pentru cauze referitoare la biserică, cât și în pricini laice, apoi treptat, din secolul al XV-lea, sporesc actele emise de autoritățile laice.

Un exemplu în acest sens poate fi aflat în situația aparte generată de neînțelegerile pentru alegerea parohului din Slimnic, (1394–1409)⁶⁰, comunitatea fiind împărțită între cei doi candidați. La întrebările formulate anterior, răspund pentru fiecare partidă câte opt martori, audierea având loc în fața bătrânilor și a obștii satului.

În pricini referitoare la succesiunea pe linie feminină, vicarul episcopal (*vicarius in spiritualibus*) sau *vicarius in spiritualibus et causarum auditor generalis* (sec XV)⁶¹ este cel mai frecvent solicitat în cauze legate de pătrimea cuvenită fiicei, daniilor etc. La acesta am adăuga „capitulurile” din mediul săsec al Brașovului (*capitulum Brassowiense, de Brasschow*), al Sibiului (*capitulum Cibiniense*), cu roluri similare pentru chestiuni locale.

Credibilitatea actelor emise de către aceste instituții aflate sub patronajul bisericii a fost una foarte mare pe parcursul secolului al XIV-lea, dar, deja în secolul următor, al XV-lea, instituțiile laice nou create la nivelul comitatelor, prevăzute cu personal instruit, provenit deseori din rândul clericilor de la locurile de adevărire, le-au făcut concurență serioasă. De altfel, supremația absolută a locurilor de adevărire în asistența la depunerea mărturiei și la întocmirea actului cu depozițiile martorilor a fost înlăturată în secolul al XVI-lea, secolul Renașterii și al Reformei. Autoritățile laice din structurile comitatense, scaunale sau orășenești, cele din aparatul voievodului, apoi al principelui, după transformarea Transilvaniei în Principat, au preluat integral îndeplinirea acestei proceduri judiciare, ascultarea de martori, ca și cuprinderea în scris a celor declarate.

La nivel de comitat, din secolul al XVI-lea, ascultările de martori în temeiul unui mandat de ascultare de martori (*mandatum compulsorium*) au fost făcute de vicecomite, juzii nobililor din comitat, alți jurați asesori, la care, mai târziu, s-a adăugat notarul comitatului. Ulterior, s-au găsit și alte soluții în acest sens, respectiv, au fost nominalizate în mod expres pentru cauze persoanele cu dreptul legal de a face ascultările de martori⁶².

⁵⁹ Werbőczy, II. Rész, 27. czim, p. 306–307.

⁶⁰ *Ub.*, II, Sibiu, 1897, nr. 1324.

⁶¹ Szentpétery Imre, *op. cit.*, p. 223.

⁶² SJAN Cluj, fond personal Bethlen de Ictar, nr. 642 (1612-1628); Colecția generală, nr. 423 (1615).

Dacă audierea era făcută de alte persoane, nedesemnate oficial cu astfel de atribuții, depoziția nu era luată în considerare⁶³.

Practica la nivelul comitatului Turda, conform protocolului comitatens (1607–1658), indică desemnarea unui număr variabil de persoane, cu prilejul adunării generale a comitatului pentru cercetarea și urmărirea tâlharilor, pe lângă comiți și juzii nobililor (*ad inquisitionem et persecutionem publicorum malefactorum penes dominos comites et iudices nobilium electi*)⁶⁴, între aceștia fiind de regulă și notarul comitatului. Această metodă destul de costisitoare nu a fost agreată și aplicată prea des. La nivelul cancelariei princiare, asemenea proceduri au fost îndeplinite de către cancelariști (scribii și diecii) din cancelaria mare, anume desemnați.

Apreciem că după ce s-au extins laicizarea și practicarea scrierii, ascultările de martori s-au desfășurat la nivelul tuturor instanțelor de judecată, plecând de la cel mai de jos, al judeului sătesc, ajungând la forul dominal, apoi la cel comitatens etc., în funcție de ierarhia acestora.

În privința **locului de audiere** a martorilor, în Evul Mediu preponderent s-a făcut în fața unui loc de adevărire (capitul, convent). Anumite reglementări din anii 1231⁶⁵, 1291⁶⁶, indicau posibilitatea de a se desfășura și în afara acestora, în fața altor instituții ecleziastice sau laice, comitatele și juzii nobililor. Treptat, practica uzuală a fost cea a audierii în fața scaunului de judecată a comitatului, a orașului, în fața unui loc de adevărire și, frecvent, la fața locului cercetat, al faptei săvârșite.

În perioada Principatului deseori audierile s-au desfășurat la fața locului, în funcție de cauză. Deseori casa judeului sătesc, a cnezului a fost locul de ascultare a martorilor. De exemplu, în anul 1687, iulie 31⁶⁷, la Bârgăul de Sus, la casa judeului sătesc Herbora Lupul, au fost audiați mai mulți martori în legătură cu folosirea în comun a hotarului (*brăniștea*) satului și la pretenția de plată a dijmei ridicată de Bethlen Gergely. Un alt exemplu, dintr-un act emis în anul 1647, mai 3, la Mălăiești⁶⁸, comitatul Hunedoarei, rezultă că ascultarea de martori a avut loc în casa predicatorului de acolo. Alteori, ascultarea se desfășura la reședința nobiliară. Bunăoară, la 1651, octombrie 15, în Mănăsturul Unguresc, la casa lui Kemény Péter⁶⁹, la solicitarea lui au fost audiate 15 persoane (doi nobili, un secu și 12 iobagi) în legătură cu dijma de pe pământurile de arătură.

Durata audierii martorilor a variat în funcție de dificultatea cauzei. În mod obișnuit s-a efectuat în aceeași zi și în același loc pentru ambele părți. Se poate constata că nu întotdeauna se precizează cu exactitate aceste aspecte. De regulă este menționată data (sărbătoarea) la care a avut loc. De exemplu, în situația unei cercetări comune (obișnuite)

⁶³ *Torda vármegye jegyzőkönyvei* [infra: *Torda vármegye ...*], vol. I (1607–1658), ed. Dáné Veronka, note, studiu introductiv: Dáné Veronka, Kolozsvár, 2009, p. 112.

⁶⁴ *Torda vármegye ...*, p. 48 (1608), p. 137 (1619), p. 152 (1620), p. 577 (1654).

⁶⁵ Kovachich, *op. cit.*, tom I, p. 7 (art. 21); Szentpétery Imre, *op. cit.*, p. 137–138.

⁶⁶ Kovachich, *op. cit.*, tom I, p. 16–17.

⁶⁷ SJAN Cluj, *POB*, Documente, nr. 20891.

⁶⁸ SJAN Cluj, Josika de Vlaha, nr. 12.

⁶⁹ SJAN Cluj, Kemény de Morești, nr. 2, p. 81–82.

(*communis inquisitio*) desfășurate la 1388⁷⁰ în prezența omului capitlului din Oradea și a episcopului de Oradea, ca om al regelui, sunt audiați 84 de martori, fiind greu de crezut că toate ascultările au fost efectuate într-o singură zi, așa cum reiese din document. Într-un alt act al capitlului din Arad, din anul 1539, tot o *communis inquisitio*, se precizează că audierea celor 82 de martori a durat mai multe zile consecutive „in festo... cum aliis duobus diebus immediate sequentibus”⁷¹.

Audierea martorilor în cauze civile sau în cele penale, criminale a presupus o anumită diferențiere, generată, între altele, de folosirea sau nu a metodelor de constrângere pentru aflarea adevărului. De regulă, s-au utilizat astfel de metode în situația unor cauze grave, de amploare mai mare, cu repercusiuni (constituirea de bande, hoții la drumul mare etc). Un exemplu relativ târziu îl reprezintă audierea membrilor echipei lui Pinte, dar și a martorilor⁷². În protocolul inițial al registrului care cuprinde depozițiile martorilor audiați, se precizează dacă mărturia a fost dată liber sau sub schingiuire (*fassiones spontaneaue et mediante torturae*), știindu-se faptul că valoarea unei declarații dată sub presiune era inferioară celei date liber, fără constrângere.

Jurământul depus de martori, de regulă cu mâna pe cruce⁷³, pe Evanghelie⁷⁴, pe Biblie, pe moaștele sfântului rege Ladislau (aflate la Oradea), pe credința lor față de Dumnezeu și pe credința datorată regelui și sfintei sale coroane etc., prin care se obligă să spună adevărul și numai adevărul, avea un rol important în desfășurarea unei cauze. Începând din secolul al XVI-lea, tot mai rar se specifică în acte pe ce anume se jură. De regulă, mențiunea se rezumă la faptul că au depus jurământul, conținutul jurământului fiind identic pentru toți cei care au fost acceptați ca martori în acea cauză. Apelul la obiectele sacre ale creștinismului – în cazul creștinilor – sau la alte simboluri de valoare – în cazul evreilor etc. – a avut rolul de a asigura aflarea adevărului. Evident că au fost și situații în care depozițiile martorilor nu au corespuns realității, fiind influențate prin diferite mijloace (intimidare, plata unor bani etc.) Mărturia falsă, ce avea la bază un jurământ⁷⁵, a fost pedepsită din Evul Mediu timpuriu cu tăierea unei mâini, însemnarea cu fierul roșu, pentru a se evita pe viitor mărturia mincinoasă a acelei persoane.

Jurăminte depuneau și persoanele desemnate (ecleziatice sau laice) ca să asiste la aceste proceduri. Potrivit reglementărilor din anul 1435, art. VIII⁷⁶, mărturia mincinoasă dată de omul trimis de locul de adevărire este pedepsită cu pierderea slujbei (locului) din locul de adevărire, cei desemnați și trimiși pentru a face cercetările comune ale ambelor părți (*communes inquisitiones*) fiind datori să jure că vor proceda drept și că vor face

⁷⁰ DRH, C, XVII (1386–1390), ed. Susana Andea, Lidia Gross, Adinel Dincă, București, 2020, nr. 268.

⁷¹ Adrian Magina, Livia Magina, *O ascultare de martori și realități bănățene într-un document din 1539*, „Analele Banatului”, s.n., 2014, p. 267–274.

⁷² Susana Andea, Avram Andea, *Documente privind mișcarea lui Pinte*, Cluj-Napoca, 2003, p. 203–319.

⁷³ MOL, DF 247417 (*hungaricana.hu*), ed. *Ub.*, VI, nr. 4137; DRH, C, X (1351–1355), ed. Sabin Belu, Ioan Dani, Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Konrad Gündisch, București, 1977, nr. 59 (1351).

⁷⁴ *Ub.*, II, 1324 (1394); VI, nr. 3254 (1461).

⁷⁵ Werbőczy, II. Rész, 30. czim, p. 213–214.

⁷⁶ *Decreta Regni ...*, p. 266.

darea de seamă sau cercetarea adevărată (*jurare teneantur, ut in eisdem factis fideliter et recte procedent et veram relationem seu fassionem facient*). În situația oricărui trimis al regelui la astfel de proceduri, tot acolo, se precizează obligativitatea depunerii jurământului. Dacă ar fi descoperit că a încălcat jurământul și a făcut „falsum processum sau falsam relationem”, era pedepsit cu pierderea beneficiului (dacă avea așa ceva) și întemnițarea pe viață. Mai mult chiar, se prevedeau pedeapsa capitală și pierderea tuturor bunurilor în cazul unei proceduri incorecte.

Desigur că așa cum putea fi răscumpărată moartea cuiva, tot așa s-a introdus și calea de a se evita pedepsele aspre, mai sus menționate, prin răscumpărare în cazul mărturiei mincinoase. Pentru perioada secolelor XVI-XVII nu am găsit documente care să menționeze astfel de acte, probabil că au fost pedepse pecuniare sau alte mijloace (bătaie, închisoare etc).

În privința **vârstei** martorilor, actele nu includ întotdeauna informațiile necesare, se știe doar că, potrivit reglementărilor, nu puteau fi martori minorii. Menționarea vârstei martorilor are o frecvență mai mare cu începere din secolul al XVI-lea și mai târziu. De altfel, se poate face o corelație între subiectul supus judecării și menționarea vârstei martorilor, uneori acest aspect oferind un plus de credibilitate și de valoare actului. Astfel, în situații în care se dorea stabilirea unor drepturi patrimoniale (în lipsa unor documente), statutul unui pământ (de moștenire, de cumpărătură), marginile unei moșii etc., se tinde la audierea unor martori a căror vârstă aproximată se situează între 60-80 de ani, în timp ce declarațiile unor martori mai tineri, puși mai la urmă, au o valoare mai mică. Desigur că se ridică întrebarea dacă avem de-a face cu o vârstă reală sau cu una atribuită de către cei care au audiat martorii. Uneori actele, pentru exactitate, aproximează și menționează acest aspect, prin: *circa, circiter*. În situația unor audieri de martori în chestiuni referitoare la bătaie, silnicii etc., martorii sunt de regulă tineri. Nu am aflat indicii care să sugereze o relație între ordinea audierii martorilor și vârsta acestora.

În privința **sexului** martorilor, remarcăm faptul că într-o proporție covârșitoare ei au fost bărbați. Femeile⁷⁷ au pornit procese pentru moștenire, zestre, dotă etc., dar calitatea lor de martor nu a fost întotdeauna apreciată, așa cum niciodată nu găsim acte prin care ele să fie desemnate ca procuratori (împuterniciți) în diferite cauze, întotdeauna aceștia erau bărbați, explicația putând fi aflată în accentul pus pe educarea cu prioritate a băieților. Sunt foarte rare actele în care primul martor audiat a fost o femeie⁷⁸. Avem o astfel de situație într-un document din anul 1464⁷⁹ judecat de decanul Țării Bârsei, într-o cauză testamentară. Un alt exemplu, din anul 1547⁸⁰, într-o cauză referitoare la dreptul de stăpânire sunt audiați 21 de martori, între care cei de la pozițiile 1-2, 14, 16-18 sunt femei. Dacă la poziția 1 este vorba de o văduvă nobilă, la poziția 16 avem de-a face cu văduva unui iobag. În marea majoritate a situațiilor analizate, poziționarea martorilor de sex feminin în lista martorilor audiați este între ceilalți audiați.

Într-o pricină referitoare la dreptul de moștenire asupra unor stăpâniri în urma decesului stăpânei, judecată în anul 1595⁸¹, pentru care au fost audiați 12 martori de către

⁷⁷ Ligia Boldea, *In sedes judiciaria. Femei din Banatul medieval în fața scaunelor de judecată ale Curiei Regale*, I, „Banatica”, 27, 2017, p. 387–417; II, în: „Banatica”, II, 28, 2018, p. 313–345.

⁷⁸ Ligia Boldea, *op. cit.*, I, p. 325.

⁷⁹ *Ub.*, VI, nr. 3390.

⁸⁰ SJAN Cluj, Arh. fam Macskasi, Seria 2, fasc.nr. 657 (*arhivamedievala.ro*)

⁸¹ *Diplome maramureșene ...*, p. 232–241.

omul conventului din Lelez și omul regelui, martorul cu numărul 3 este o văduvă de 50 ani, la pozițiile 1-2 și 4-7 sunt nobili, la 8-10 supuși, la 11-12 *prezbiter ruthenicus*, vârsta martorilor fiind între 30 și 60 de ani.

Un exemplu din anul 1689⁸², în procesul privind bunurile lui Pater Ianos și achitarea către Fisc a unei datorii uriașe de către acesta, se audiază martorii în legătură cu bunurile luate de Todora, fiica negustorului sibian, sus pomenit. Au fost audiați 19 martori cu vârste între 22 și 65 de ani, între care femei la pozițiile 9, 11, foste slujitoare în casa lui Pater Ianos. Primii martori sunt nobili, orășeni, judele din Ocna Sibiului, primii trei dând date, amănunte, restul aducând doar mici completări, mărturiile celor două fiind însă destul de lipsite de amănunte.

În cazul ascultărilor de martori din procesul lui Pinteș, am analizat două interogatorii. În cel din 19 februarie 1700⁸³ Satu Mare, au fost interogați 53 de martori care au răspuns la 12 întrebări, formulate și consemnate. Femeile martore, în număr surprinzător de mare – 22 – (apar la pozițiile: 18, 22-32, 35-39, 45-46, 49, 50-51), au vârste între 20 și 48 de ani. Răspunsurile lor s-au referit mai mult la îmbrăcămintea, podoabele purtate, cumpărăturile făcute de cei din trupa lui Pinteș. Al doilea interogatoriu, din 22 februarie 1700, Baia Mare⁸⁴, cu 12 întrebări, surprinde între cei 29 de martori audiați prezența a zece martore femei (la pozițiile: 18-26 și 29), cu vârste între 25 și 50 de ani. Răspunsurile lor s-au referit la îmbrăcămintea haiducilor, cumpărăturile făcute. Constatăm o oarecare grupare pe sexe a martorilor. Unele răspunsuri obținute de la martorii-femei au cuprins mai multe informații decât ale martorilor bărbați. De regulă, actele folosesc o formulare generală, de genul cercetarea s-a făcut „de la toți oamenii care se cuvenea să afle” ...⁸⁵) Uneori, în cazuri de fapte mai grave, de silnicio și omoruri (de exemplu la 1345⁸⁶), actele precizează că „a fost aflat adevărul de la toți vecinii și megieșii, cercetând pe față și pe ascuns și întrebând cu sârguință de la preoții, parohii, clericii și oamenii mai bătrâni și de la oamenii din satele ...”.

Până spre mijlocul secolului al XIV-lea sunt puține situațiile în care se face o **nominalizare** a celor ascultați. Precizarea numelor persoanelor⁸⁷ a fost practică ca un mijloc de a evita mărturii false și de a oferi un plus de siguranță părților pentru o eventuală verificare ulterioară.

Nominalizarea martorilor devine o practică obișnuită în cazurile în care avem de a face cu un număr mare de martori, de exemplu în *communis inquisitio*. Printre primele acte de acest gen⁸⁸ este cel din 1388, iulie 11⁸⁹, când sunt audiați, din porunca regelui, cca. 124 de martori, în prezența episcopului de Oradea și a omului regelui desemnat anume pentru cauză. Pricina privea stabilirea apartenenței a patru sate (Motiș, Sălsig, Guruslău, Turbuța) de cetatea Arieș sau de domeniul cetății Chioar, conform revendicărilor familiei Dragfi. Nu sunt date întrebările, nu se specifică vârsta martorilor,

⁸² MOL, F46, nr. 692./1700.

⁸³ Susana Andea, Avram Andea, *op. cit.*, p. 66–126.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 127–153.

⁸⁵ DIR, C, XIV/4 (1341-1350), București, 1955, nr. 197, 220, 236.

⁸⁶ DIR, C, XIV/4, nr. 302.

⁸⁷ Werbőczy, II. Rész, 29. czim, p. 21–213.

⁸⁸ Hajnik Imre, *A magyar bírósági ...*, p. 293–300.

⁸⁹ SJAN Cluj, Wesselényi de Hodod nr. 42 (*arhivamedievala.ro*); DRH, C, XVII, nr. 268.

sunt menționate însă numele, starea socială și prestarea jurământului de către aceștia. Audierea se face pe grupul de origine al celor audiați, respectiv, cei din satul Someș-Uileac, vecini și megieși (40 de persoane), apoi foștii castelani de Arieș, apoi 29 de martori din comitatul Solnoc, apoi 14 martori din comitatul Crasna, 24 de martori din comitatul Satu Mare, unul din comitatul Szabolcs, 6 din comitatul Cluj. Primii audiați în interiorul fiecărui grup au calitatea de magistru, sugerându-se o oarecare întâietate a acestora. Declarații complete aparțin primilor martori din primul grup, restul limitându-se, de cele mai multe ori, la a confirma cele spuse anterior. Desigur, toți martorii au fost bărbați. Acest *humanum testimonium* s-a regăsit apoi frecvent și a fost cuprins în actele numite *communis inquisitio*, din care o mare parte s-a referit la stabilirea apartenenței unor sate la domeniile unor cetăți regale, fiind audiați martorii ambelor părți.

Numărul martorilor aduși era un alt element important, luat în considerare în judecarea unei pricini. Deja în epoca romană se considera că existența unui singur martor nu este suficientă pentru a dovedi ceva: un singur martor nu-i de ajuns (*testis unus, testis nullus*)⁹⁰. Dacă erau aduși 3 până la 9 martori, se putea obține un câștig de cauză, dar dacă numărul lor era de 12, șansele de reușită erau mult mai mari. Un număr mai mare asigura o rată de succes mărită. Se constată că în cauze civile numărul martorilor era mai mic, în timp ce în pricini penale sau în cauze civile de anvergură numărul martorilor este de ordinul zecilor sau chiar al sutelor. De asemenea, se poate sesiza practica de a fi consemnate doar mărturiile primelor trei persoane, după care se face doar referire la cele spuse anterior⁹¹.

Ordinea de ascultare a martorilor era stabilită de către procuratorii părților implicate în proces, fără să existe vreo reglementare în acest sens. De regulă, erau audiați primii martorii a căror depoziție avea valoare juridică mai mare, valoarea fiind dată, pe de o parte, de statutul social al martorului, pe de altă parte, de cunoașterea directă a elementelor esențiale procesului judecat. Un exemplu în acest sens, din anul 1635, la o ascultare de martori desfășurată din porunca principelui, în fața autorităților comitatului Severin,⁹² într-o pricină de succesiune, sunt audiați un număr de opt martori nobili. Este dată integral mărturia primului martor care a asistat alături de ceilalți la exprimarea dorinței testamentare a defunctului, iar pentru restul se menționează *sicut primus testis*, fără a se mai aduce alte precizări. În cauzele referitoare la hotarele unor moșii, de regulă, a primat calitatea de megieș și de vecin direct al moșiei (posesiei). În situațiile unor audieri de amploare ce vizează comunitatea, se poate constata respectarea unei ierarhii sociale. Sunt audiați nobilii, apoi slujitorii, oamenii de rând. În cazul unei comunități sătești sunt ascultați de obicei preotul, judele, apoi restul sătenilor.

Un alt exemplu poate fi aflat în pricina capitlului din Oradea cu orașele libere regești, în problema vămlor pretinse la porțile orașului Oradea. Ajunsă și în fața regelui Matia (1476)⁹³, în cauză sunt nominalizate ca martori audiați 63 de persoane, majoritatea nobili, vecini. Răspunsuri mai concrete sunt date de primii martori, apoi ceilalți fac

⁹⁰ Vladimir Hanga, *Principiile dreptului roman*, p. 47.

⁹¹ Hajnik Imre, *A magyar bírósági ...*, p. 284–285.

⁹² *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, ed. Costin Feneșan, Timișoara, 1981, nr. 72.

⁹³ *Ub.*, VII, 1474–1486, București, 1991, nr. 4123, 4137.

referire la declarația martorului anterior pe care și-o asumă. Nu se poate sesiza vreo prioritizare a martorilor.

Într-o judecată desfășurată la scaunul comitatului Solnocul Interior, la 3 mai 1599⁹⁴ pentru o silnicie, ambele părți, acuzatorul (*actor*) și acuzatul (*in causam attractus, reus*), aduc 13 martori (5+7). Toți sunt iobagi, primii răspund concret la întrebări (nu sunt date în act), restul doar se raportează la aceste răspunsuri, cu mici completări. În același an, 1599, la 10 octombrie⁹⁵, este judecată o pricină referitoare la voința testamentară a unei nobile defuncte. Sunt audiați 33 de martori, toți nobili, cu vârsta între 30-55 ani. Primul (Fr. Josika) are calitatea de executor al testamentului, următorii doi sunt castelani la Hunedoara. Răspunsul complet a fost dat de martorul numărul 1, restul aduc doar mici completări. La pozițiile 4 (soția martorului cu numărul 3), respectiv, 19, apar ca martore două femei nobile.

O situație mai aparte, înregistrată în protocolul comitatului Turda, la 1619⁹⁶, în urma audierii de către vicejuzii nobililor comitatului a 21 de martori, în pricina unor hoți (*latrones*), surprinde noi proceduri. Primii șase martori sunt din Vălenii de Mureș. Primul și cel de-al doilea martor sunt nobili, declarația primului, asumată de al doilea, consemnează cele auzite, respectiv „am auzit că”. Martorul 3, iobag, declară tot din auzite, martorii 4-6, iobagi, au fost de față la o discuție; martorul 7, iobag din Hodac, participant la întâmplări, descrie cele întâmplate; martorul 8, nobil, părcălab la Brâncovenești, relatează întâmplările trăite; martorul 9, drabant la Brâncovenești, descrie, de asemenea, întâmplările petrecute. La fel au făcut și următorii martori, 10-12, dărăbanți din Brâncovenești, care dezvoltă anumite aspecte. Tot din Brâncovenești a fost martorul 13. Urmează apoi audierea martorilor 14-19, toți din Râpa de Jos, primul: Tyvadar Pap (preotul ?), ceilalți martori iobagi, declară din auzite sau din proprie experiență. Ultimii martori menționați în act sunt purtătorii de cuvânt ai unei comunități, fiind juzi ai satului. Astfel, martorul 21, judele sătesc din Dumbrava, jură împreună cu alte șase persoane (nenominalizate) și declară cele știute. Martorul 22, din Săcalu de Pădure, judele lui Veselenyi Boldizsar, dar și judele satului, jură la fel cu alte șase persoane mărturisind cele știute și trăite.

Din cele de mai sus se poate sesiza o anumită prioritate în interogarea martorilor, în funcție de informațiile cunoscute. De asemenea, se poate constata că audierea se făcea pe grupuri de proveniență și că în interiorul grupului se ținea cont de poziția socială. Actul surprinde rolul judeului sătesc care, împreună cu alți 6 jurători, prezintă poziția comunității.

Limba. Analizate sub acest aspect, înscrisurile spun puține lucruri. Actele scrise au fost redactate integral în limba latină până undeva la sfârșitul secolului al XVI-lea⁹⁷. Treptat, după victoria definitivă a scrisului în limbile vernaculare⁹⁸, își face loc o nouă

⁹⁴ SJAN Cluj, Col. Mike, nr. 114 (arhiva *medievala.ro*).

⁹⁵ SJAN Cluj, Arh. Macskasi, Fasc. 26, nr. 853 (*arhivamedievala.ro*).

⁹⁶ *Torda vármegye ...*, p. 139.

⁹⁷ Aprecieri interesante asupra ascultărilor de martori din porunca papei, consemnate în limba latină, la începutul sec. la XIV-lea, la Didier Lett, *La langue du témoin sous la plume du notaire: témoignages oraux et rédaction du procès de canonisation au début du XIVe siècle*, în vol. *L'autorité de l'écrit au Moyen Âge (Orient-Occident)*, Paris-Sorbonne, 2008, p. 89-105.

⁹⁸ Avram Andea, *Medieval Latin Writing and Vernacular Languages*, în vol. *Between Public and Private Writing praxis in Transylvania during the XIII-XVII Centuries*, Cluj-Napoca, 2016, p. 265-290.

practică care a fost uzitată în toată epoca princiară, respectiv, partea de început a actului, cea care precizează locația, personajele care fac ascultarea, cine a dat porunca etc., s-a redactat întotdeauna în limba latină; la fel a fost întocmită și partea finală care relua, după caz, elementele de locație, datare, legalizare, sub semnătura celor care au întocmit actul, împreună cu pecetea acestora. De la întrebările formulate inițial în limba latină s-a trecut la scrierea lor în limba maghiară, în cazul comitatelor, scaunelor secuiești, și în limba germană pe teritoriul săsesc în epoca Principatului. Răspunsurile martorilor au fost înregistrate inițial în limba latină, apoi în limba maghiară, respectiv, germană. În ce măsură cele consemnate în scris au corespuns cu declarația martorului este dificil de știut, cu toate că s-au depus eforturi în acest sens. Greutatea surprinderii întocmai a celor declarate a fost dublată de aceea a traducerii în limba latină sau maghiară ulterior, avându-se în vedere faptul că mulți martori erau spre exemplu vorbitori ai limbii române. Astfel, conform ascultărilor de martori din anul 1647 mai 3, Mălăiești⁹⁹, făcute cu scopul de a clarifica cele declarate anterior într-o altă ascultare de martori referitoare la alegerea lui Mana Janos ca voievod, rezultă că martorii au declarat în limba română, că spusele lor au fost tălmăcite de către rude în limba maghiară, că apoi ei au semnat sau au pus pecetea pe cele declarate, dar că nu au înțeles cele scrise de diac, care ar fi modificat declarațiile. S-au inserat uneori anumite expresii ale martorilor în limba română, iar alții s-a menționat dificultatea întreprinderii din cauza absenței unui traducător care să cunoască ambele limbi.

În demersul traducerilor, nu am aflat nicio precizare din care să reiasă că cele scrise au fost verificate, ca să corespundă cu cele mărturisite, după cum, de la sine înțeles, având în vedere numărul celor care știau să scrie, nu s-a pus problema semnării de către martori a declarațiilor făcute. Se poate totuși sesiza în actele din secolul al XVII-lea faptul că martorii încep să confirme cele declarate prin punerea de semnătură și, mai ales, prin aplicarea peceții pe act¹⁰⁰, evident dacă știau să scrie sau dacă aveau sigiliu.

Valoarea mărturiei. Practica juridică din epoca medievală, ca și cea modernă, face o diferențiere a mărturiilor. O primă evaluare a lor ține cont de statutul social al martorului. Evident că valoarea probatorie era mai mare în situația unui mare nobil eventual deținător al unor titluri. Pentru Transilvania sunt binecunoscute în acest sens normele de judecată din anul 1366¹⁰¹, prin care regele Ungariei, Ludovic I, confirma valoarea probatorie diferențiată a mărturiilor, în funcție de statutul social, dar și după criteriul etnic¹⁰². Cu toate acestea, poruncile de ascultare de martori solicitau aflarea adevărului de la orice persoană. De exemplu, în mod explicit, la 1595,¹⁰³ Ștefan Báthori, comite de Satu Mare și Szabócs, porunca conventului din Lelez ca în pricina familiei nobile a lui Blasius Bezcyz și a soției sale, Sofia de Dolha, cu privire la dreptul de

⁹⁹ SJAN Cluj, Josika de Vlaha, nr. 12.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ DRH,C, XIII, nr. 92.

¹⁰² Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440–1514*, București, 2000; Ioan Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ed. a II-a, revizuită și adăugită, Cluj-Napoca, 2003, 290 p.

¹⁰³ *Diplome maramureșene ...*, p. 241–244.

succesiune pe linie feminină în familia de Dolha, să se facă o ascultare de martori și o cercetare deopotrivă a nobililor și nenobililor, a oamenilor de orice stare și condiție, de ambele sexe, a clericilor și a mirenilor. Evident că intra în ecuație apoi calitatea persoanelor aduse. Mărturia a trei vecini nemijlociți cu moșia pentru hotarele căreia se pornise cauza avea o valoare mult mai mare decât altele ale unora mai numeroși, dar mai îndepărtați de hotarul în discuție. Mărturia unui nobil era superioară celei date de un iobag. De asemenea, era mai valoroasă declarația dacă mărturia era dată ca urmare a celor văzute, știute și auzite de către persoana audiată, spre deosebire de declarația dată ca urmare a unor zvonuri, discuții intermediare pe care le-a receptat martorul.

O posibilă valorizare a ascultărilor de martori se poate face în funcție de forul în fața căruia a avut loc audierea martorilor, puterea probatorie fiind diferențiată în funcție de instanță.

Taxele actului scris. Potrivit reglementărilor din anul 1435¹⁰⁴ ce stabileau taxele pentru astfel de acte (*littere inquisitorie*), se cereau 24 de denari, indiferent că actul era elaborat sub formă de scrisoare deschisă sau închisă, în timp ce pentru orice *littere fassionales* dată sub formă de privilegiu se plăteau 100 de dinari, dacă era doar sub formă de scrisoare deschisă – 24 de dinari, dacă era elaborată sub formă de scrisoare închisă – 12 dinari. Evident că în timp, taxele percepute au variat, dar nu au dispărut. Astfel, în anul 1447, se percepeau 24 de dinari, în anul 1458, 24 de dinari¹⁰⁵ pentru *littere inquisitorie*. Tot în anul 1447, pentru o scrisoare *communis inquisitio* dată din porunca judecătorească, plata era de 100 de dinari¹⁰⁶.

Concluzii. Procedura judiciară a ascultărilor de martori folosită din antichitate și până în zilele noastre a cunoscut mai multe forme, unele valabile și azi. Ea a coexistat alături de probele cu jurători și cojurători, care treptat pierd din valoare. Fără a cunoaște forme diferențiate pentru cauzele civile și cele penale, recursul la această practică a fost frecvent întâlnit. Epoca Principatului înregistrează noutăți în practica judiciară, se generalizează sau apar alte tipuri de acte, cum ar fi *mandatum compulsorium*.

Concretizată într-un act întocmit fie sub formă de scrisoare deschisă, fie închisă, ascultarea de martori a stat la baza judecării unor cauze civile sau criminale. În timp s-a constituit un tipar al actului cu o formularistică bine conturată. Inițial redactat integral în limba latină, astfel fiind traduse cele declarate de martori, treptat din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, apar ascultările de persoane redactate într-o formă composită. Un cadru general de început și de sfârșit, cu elementele de localizare, datare, de precizare a contextului, a temeiului juridic al audierii, ca și precizarea numelor celor care au întocmit actele, toate în limba latină, a fost urmat de precizarea întrebărilor puse celor audiați și de răspunsurile martorilor, toate scrise în limba oficială a Principatului, maghiara sau germana pentru spațiul scaunelor săsești. La fel, declarațiile sunt traduse în limba vernaculară a structurii administrative, în cazul vorbitorilor de limba română. În epoca princiară apare sporadic și practica de validare de către martori a celor declarate prin semnătură, pecete.

¹⁰⁴ *Decreta Regni ...*, p. 267 (art. X).

¹⁰⁵ Kovachich, *op. cit.*, tom I, p. 125, 149.

¹⁰⁶ Kovachich, *op. cit.*, tom I, p. 126.